

УДК 372.41

О. М. Цалапова

ТЕХНОЛОГІЇ АНАЛІЗУ КАЗКИ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Казка – один із небагатьох жанрів, що репрезентує на мистецькому підґрунті історичні доктрини минувшини, заставляє усвідомлювати причетність до унікального народного спадку. Вона всотує у свою образну систему відшліфовану віками культуру народу, поєднує простоту, наївність, безмежне багатство уяви, що нерідко спирається на дійсні історичні факти. Цей жанр зберігає залишки багатьох обрядів та звичаїв, що відтворюють історичні обставини життя наших предків, їх тотемістичні вірування, архаїчні коріння. Вартість народної казки можна недооцінити, проте досить важко переоцінити, оскільки вона є першим учителем, наставником щодо розуміння дитиною добра і зла, вічного і тимчасового, допомагає усвідомити причетність до певного етносу, відчути його неповторність, унікальність, зрозуміти світові прадавні зв'язки.

Народна казка – метафора життя [5, с. 32] нашого народу, тому від уміння роз'яснити її прихований зміст залежить рівень засвоєння сакральної інформації, яка є органічним компонентом цілісної картини світу, і, власне, причетності особи до певної етнокультурної спільноти. Зміст казки не вписано в реальний простір і час, однак вона зберегла життєву правдоподібність, наповнилася правдивими побутовими деталями, стала своєрідним способом самореалізації української людини з її етнічними особливостями, темпераментом, творчою уявою, способом бути українцем.

Мета статті – окреслити шляхи й технології формування аналітичної читацької діяльності засобами народної казки, що передбачатиме не просто читання, але й розуміння, осмислення й переосмислення прочитаного, тобто здійснення системного аналізу тексту.

Поставлена проблема потребує огляду найбільш ефективних прийомів аналізу казки, враховуючи той факт, що дослідження художнього тексту в початковій школі апріорі є діалогічним, починаючи з діалогу автора тексту й читача, й закінчуючи діалогом між учителем і учнем при обговоренні прочитаного.

Теоретичні засади дослідження становили праці науковців, в яких висвітлено літературознавчі аспекти вивчення народної казки (В. Давидюк, О. Бріцина, В. Пропп, В. Юзвенко), теорію навчання (К. Ушинський, М. Драгоманов, І. Вікторенко, О. Губенко, О. Скіпакевич), психологолінгвістичні положення (М. Кучинський, Г. Мільченко, Л. Осадченко, С. Савельєва) тощо.

У процесі аналізу жанру казки на уроках читання в початковій школі слід звернути увагу на практичне втілення казкової аури – гри [7, с. 103]. Культурологічна теорія «людини, що грає», яка створена І. Хайзінгом й підтримана В. Шинкаренко, доводить, що дитяча гра має рівень першопочатків (деміургів), з яких дитина черпає необхідний життєвий досвід. Семантична тканина казки виявляє позитивний вплив на підсвідомість дитини, який має скоріше ситуативно-спонтанний, ніж прогнозовано-технологічний характер, що розповсюджується й на традиційно визнані казки. У цей момент дитина відкрита та незахищена від зовнішніх впливів, тому добір казок і спосіб донесення їх до дитини має принципове значення у процесі виховання й навчання. Звідси випливають важливі висновки: 1) невиправдано чекати у навчальному процесі негайних педагогічних досягнень після «вивчення» казки; 2) казка здатна створити у свідомості дитини стійкі стереотипи, що в майбутньому допоможуть виробити правильну стратегію поведінки в суспільстві; 3) враховуючи виховний та навчальний потенціал казок, вихователь повинен володіти певними навичками створення стану колективного та індивідуального сприймання інформації, щоб праця з казкою не перетворилася у школярське штудіювання, наслідком якого може бути одержання цілком протилежних результатів, що закладено у потенціалі казки.

Казка може бути підмогою й у вивченні історії, оскільки багато історичних подій подібні до структури чарівної казки, що відкриває «широкі перспективи для встановлення типових структур історичних подій» [2, с. 47].

Народна казка може бути засобом обробки та розвитку внутрішнього коду внутрішньої мови дитини, де слова, як правило, замінюються іншими сигналами, наочними схемами. Діти стикаються із серйозними труднощами при переході від прослуханого тексту до аналогічного, але переданого «своїми словами», зумовленими недостатньою сформованістю внутрішньої мови, в якій слова, поняття, як правило, заміщені іншими сигналами (образами, метафорами, наочними схемами тощо) [3, с. 130]. Казка з її метафоричністю засобів вираження є надійним інструментом формування внутрішньої мови дитини.

Педагогічна технологія «виховання казкою» – дієвий засіб практичної реалізації особистісно-орієнтованої системи навчання в початковій школі. В основу особистісної спрямованості покладено класифікацію М. Карне щодо сфер виявлення особистісних задатків дітей: інтелектуальної, академічних досягнень; творчого мислення; спілкування й лідерства; художньої діяльності. Робота з казкою створює умови для виявлення потенційних можливостей кожного учня в одній або кількох сферах. Потрібно підкреслити, що вчитель використовуючи педагогічну технологію «виховання казкою», особливу увагу приділяє розвитку творчого мислення, формування вмінь знаходити розв'язання в

нестандартних ситуаціях, трансформувати набутий досвід з однієї сфери в іншу, стимулює здатність особистості до пізнання.

Отже, казка, що так органічно увійшла в душу дитини, допомагає їй вчитися й удосконалюватися, переносити у сферу реалій вимріяне й таке бажані дива, коли долаються будь-які труднощі й страхи, негативні імпульси. Казковий світ магічно впливає на дитину, манить таємницями, чудесами, чаклунством. Діти з радістю подорожують в уявному, нереальному світі, активно діють у ньому, творчо трансформують, перетворюють його. За допомогою казок вони здобувають знання про довкілля, про взаємостосунки людей, проблеми, які трапляються в житті.

Традиційно методика роботи над казкою складається з таких етапів:

1. Первинне ознайомлення з текстом, виявлення жанрової приналежності.

2. Робота над змістом казки. Саме під час роботи над казкою учень має можливість оживити матеріал, «наповнити його додатковою інформацією», «ввійти в нього».

3. Запам'ятовування (пам'ять). Під час запам'ятовування дитина логічно мислить, а отже, створює певний асоціативний ряд, відповідно тексту.

4. Мислення. Виходячи із завдань сучасної школи – навчаючи, розвивати – казку можна неповністю розповідати, не розкривати її таємниці. Створення проблемної ситуації а потім її розв'язання – це вже робота логічного мислення таким чином, казка у навчальному процесі розвиває дитячу увагу, уяву, пам'ять, мислення, які допомагають учневі в оволодінні необхідним матеріалом [1].

У сучасній методиці існує декілька підходів до аналізу казок. **Стилістичний** (мовний) аналіз показує, як в підборі слів-образів виявляється авторське ставлення до того, що зображується. Тлумачити потрібно не слова, а образи, створені з цих слів. Робота повинна бути направлена на те, щоб допомогти дітям з'ясувати сенс твору, думки і відчуття автора. Тому для мовного аналізу вибираються ті слова і вирази, які допомагають краще зрозуміти образи твору.

Проблемний аналіз – це аналіз проблемних питань і ситуацій. Постановка проблемних питань доцільна при читанні тих творів, в яких зустрічаються ситуації, що припускають різне розуміння героїв, їх дій чи вчинків, епічних проблем, які зачепив автор. Проблемний аналіз дозволяє вчителю попрацювати над прихованими мотивами казки, співставити її з реальністю, довести, що казка є давньою метафорою життя.

Аналіз розвитку дії має на меті роботу над сюжетом твору. При цьому завдання вчителя – знайти разом з дітьми межі цілісності в кожній частині твору.

Аналіз подій в їх послідовності близький молодшим школярам і не представляє для них труднощів, разом з цим більшість казок в підручниках початкової школи невеликі за обсягом і прості композиційно.

При проведенні цього виду аналізу потрібно прагнути до того, щоб в уяві дітей якомога повніше, яскравіше була відтворена картина, створена автором (для цього можна використовувати фрагменти інших видів аналізу).

Аналіз художніх образів – це робота не стільки над словом, скільки над образами в їх взаємодії. У процесі розбору учні повинні зрозуміти і характеристику образу (героя, пейзажу і т. д.), і його сенс, тобто навантаження, яке він несе загальній структурі твору. Аналіз художніх образів має наступну послідовність:

- проводиться робота над характером героя з опорою на сюжет, оскільки характер виявляється тільки у дії;
- розглядаються взаємостосунки героїв. При цьому необхідно, щоб діти зрозуміли мотивацію, причини поведінки персонажів, які криються або в особистих якостях характеру, або в обставинах, що склалися.
- якщо в творі є опису пейзажу або інтер'єру, розглядається їх роль в тексті;
- на основі взаємодії образів виявляється ідея твору. Розуміння ідеї впритул наближає до усвідомлення позиції автора, тому що ідея – це те, що саме хотів сказати автор своїм твором;
- виявляється особисте ставлення читача до описаного.

Аналіз образу героя вчить розбиратися в тому, як автор зображує персонажів: думки і відчуття персонажів, риси їх вдачі. Потрібно навчити дітей судити про основні якості персонажів, оцінювати героя не тільки за вчинками, але і за мотивами [4, с. 24].

Діти спостерігають вчинки й співставляють з героями казки.

Учителю також варто спробувати ввести (на спрощеному рівні) ще один різновид аналізу казкового тексту – **міфопоетичний** [7, с. 12–33], який дозволяє розглянути зміст казки у співставленні з народними уявленнями про світ і людину в ньому, народними звичаями, традиціями, обрядами. Це дозволяє з'ясувати:

- причину появи казки;
- мету її розказування;
- прихований (метафоричний) характер життєво необхідної інформації, що прихована в казковій оповіді.

Таким чином, аналіз змісту твору направлений на з'ясування його теми й ідеї, сюжету і композиції, образів і художніх засобів зображення, розгадування прихованої інформації.

З'ясування ідеї – кінцева мета аналізу твору. Розкриття ідеї об'єднує всі компоненти аналізу (роботу над образом, композицією, художньо-образотворчими засобами).

Отже, учителю початкових класів необхідно володіти всіма видами аналізу казок, щоб повніше й достовірніше донести ідею твору до дітей, виховувати інтерес і пошану до народної творчості, подати народознавчий матеріал, що відбито в тексті фольклорної казки. Таким

чином, аналіз казки дозволить вплинути на світовідчуття, світогляд і світорозуміння дитини.

Аналітична робота над казкою на уроках в початковій школі будується на системі прийомів та загальноприйнятих методів, як от: *розповідь-пояснення* (розповідь-вступ, власне розповідь, розповідь-висновок), мета якої полягала в підготовці учні до сприйняття тексту казки, уважному прослуховуванню; *бесіда* (індуктивна, дедуктивна), яка відноситься до найбільш плідних форм навчальної роботи в початкових класах; *використання ілюстрації* – допоміжний метод, сутність якого полягає в «оживленні» статичного змісту казки.

Найбільш ефективними вправами під час обговорення й аналізу казкового матеріалу, на нашу думку, можуть бути такі:

За ступенем креативності:

1) *репродуктивні* передбачають неодноразове повторення того чи іншого тексту за зразком, усвідомлення, осмислення, закріплення казкової інформації;

2) *творчі*, які спрямовані на удосконалення вмінь і навичок учнів текстосприйняття та подальшого текстотворення;

3) *дивергентні* вправи, спрямовані на дитяче фантазування;

4) *рефлексивні вправи* – вправи на питання та відповіді до тексту казки.

За метою проведення завдання:

1) *пропедевтичні*, спрямовані на активізацію опорних знань учнів й ознайомлення з новими текстами казок;

2) *тренувальні за зразком або за інструкцією* передбачають формування в учнів умінь і навичок аналізувати казки, переказувати їх, створювати за зразком варіанти продовження;

3) *імагологічні* – вправи, які формують стійкі образні стереотипи, що мають національну прив'язку.

За ступенем самостійності:

1) *групові* використовувалися з метою перевірки рівня засвоєння учнями матеріалу;

2) *індивідуальні* виконувалися кожним учнем самостійно й передбачали аналіз, переказування казок в усній формі.

Форми роботи з казкою можуть бути найрізноманітнішими. Вкажемо ще на деякі смислові акценти, які представляються значимими і з подачі батьків, вихователя або вчителі будуть сприяти сприятливому впливу на формування особистості дитини. Вони можуть реалізовуватися в ході бесіди про казку, у вигляді питань, звернених до дітей, в якості завдань, пропонує дитині після знайомства з казкою.

Одним із перших культурних орієнтирів у житті людини є казка. Вона разом із колисковою піснею подає перші відомості про навколишній світ, розмаїття його форм, принципи співіснування з навколишнім. Слід наголосити на тому факті, що казка, так само як і міф, притча, легенда, створена з метою передачі етнокультурного спадку

наступному поколінню, хоча саме жанр казки відрізняється специфікою інформаційного кодування й поетичними засобами передачі програми взаємодії людини і природи. Отже, розшифрування цієї архаїчної інформації слід сприймати як передачу досвіду минулих поколінь прийдешнім.

Текст казки як носій культури «живе» в культурі, його естетико-пізнавальне та наукове значення завжди перебуває в скарбниці людської культури; через нього відбувається відображення патріотизму представника етнічної спільноти, його національного характеру, цінностей, традицій тощо. Текст культури, на нашу думку, слід тлумачити як своєрідну форму комунікації, що передає певним способом організовану та направлену інформацію пов'язану з національно-культурним змістом.

Таким чином, казка – це своєрідний діалог культур, головна установка якого – збереження досвіду й передача його наступними поколіннями. За допомогою цих текстів можна прослідкувати за процесом формування сучасних суспільних стандартів та стереотипів.

Отже, характеризуючи типології сучасних технології аналізу казкового тексту в початковій ланці шкільної освіти, зазначаємо, що один із найвагоміших і найважливіших факторів залишається спільна робота учителя й учня, живий діалог між історичною минувиною й культурою сьогодення. Поступове введення в навчальну діяльність молодших школярів різноманітних методів аналізу художнього тексту дає можливість учням обирати більш доцільну методику аналізу пропонованого тексту, повноцінно сприймати прочитане.

Список використаної літератури

- 1. Бибко Н. С.** Обучение воспринимать сказки / Н. С. Бибко // Начальная школа. – 1988. – № 5. – С. 36–42.
- 2. Еременко А. М.** Событие бытия, событие сознания, событие текста / А. М. Еременко // Человек. – 1995. – № 3. – С. 36–51.
- 3. Жинкин Н. И.** Механизмы речи / Жинкин Н. И. – М. : Изд. АПН РСФСР, 1958. – 204 с.
- 4. Жубрид С.** Цікаві завдання до уроків читання / Софія Жубрид // Початкова школа. – 2004. – № 1. – С. 23–25.
- 5. Пропп В. Я.** Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп ; вступ. ст. В. И. Ерёминой. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 364 с.
- 6. Цалапова О. М.** Міфопоетика казкового світу раннього українського модернізму: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О. М. Цалапова. – Луганськ, 2010. – 210 с.
- 7. Шинкаренко В. Д.** Смысловая структура социокультурного пространства : миф и сказка / В. Д. Шинкаренко. – М. : КомКнига, 2005. – 208 с.

Цалапова О. М. Технології аналізу казки на уроках читання в початковій школі

У статті порушено проблему доцільності вивчення казки в сучасній початковій школі. Доведено, що казка є своєрідним підсумком розвитку етнічної культури та її майбутнього. Казка допомагає дитині розібратися у важливих життєвих орієнтирах, визначитися із концепціями добра і зла. Таким чином, аналіз казки дозволяє вплинути на світовідчуття, світогляд і світорозуміння дитини. Отже, огляд сучасних технологій, поступове введення в навчальну діяльність молодших школярів різноманітних методів аналізу художнього тексту казки, дає можливість обирати більш доцільну методiku, яка допоможе учням початкових класів повноцінно сприймати прочитане.

Ключові слова: технологія, казка, аналіз, методика, прийом.

Цалапова О. Н. Технологии анализа сказки на уроках чтения в начальной школе

В статье поставлена проблема эффективности изучения сказки в современной начальной школе. Доказано, что сказка – это своеобразный итог развития этнической культуры и ее будущего. Сказка помогает ребенку разобраться в важных жизненных ориентирах, определиться с концепциями добра и зла. Таким образом, анализ сказки позволят повлиять на мироощущение, мировоззрение и миропонимание ребенка. Итак, обзор современных технологий, постепенное введение в учебную деятельность младших школьников разнообразных методов анализа художественного текста сказки, дает возможность выбирать более целесообразную методику, которая поможет ученикам начальных классов полноценно воспринимать прочитанное.

Ключевые слова: технология, сказка, анализ, методика, приём.

Tsalapova O. Technology of Fairy-tale Analysis at Reading Lessons in Elementary School

In the article the problem of the effectiveness of studying fairy tales in a modern elementary school is posed. It is proved that a fairy tale is an original result of the development of ethnic culture and its future. The fairy tale helps the child to understand important life orientations, to decide on the concepts of good and evil. Thus, the analysis of the fairy tale will make it possible to influence the world outlook, outlook and outlook of the child. So, the review of modern technologies, the gradual introduction of various methods of analyzing the artistic text of a fairy tale into the educational activity of junior schoolchildren, makes it possible to choose a more appropriate method that will help pupils of primary classes fully appreciate what they read.

Key words: technology, fairy tale, analysis, technique, reception.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2017 р.

Прийнято до друку 25.05.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Чернуха Н. М.